

Виолета *НИКОЛОВСКА*

Факултет за образовни науки

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

НАРОДНАТА ЛЕКСИКА ВО „СТЕРНА“ ОД Б. КОНЕСКИ

Апстракт: Во анализата поаѓаме од тезата дека основата на македонскиот литературен јазик е народна (Конески 1982: 59). Оттука произлегува дека во основа на речникот на литературниот македонски јазик е народната лексика, која истовремено е и еден од изворите за нејзино збогатување. Самиот Конески, како еден од кодификаторите на стандардниот македонски јазик, кога теориски ги разгледува принципите на создавањето на официјалниот македонскиот литературен јазик, вели: „Ние досега на повеќе места имавме можност да се увериме дека во составот на нашиот литературен јазик имаме такви белези што ја затврдуваат неговата широка основа во различните народни дијалекти... ..вистина е меѓутоа и дека ред особености на литературниот јазик се примаат повеќе или помалку спонтано во резултат на она сугестивно и авторитетно дејствување од страна на веќе изјавеното како одреден јазичен облик во творбите на литературата, за кое стануваше збор малце погоре“ (Конески 1982: 65). Конески е и теориски кодификатор на стандардниот македонски јазик, но истовремено тој спаѓа и во оние литературни дејци кои сугестивно и авторитетно дејствувале во создавањето и развитокот на литературниот јазик преку своите творби во литературата, како што самиот вели. Како пример за тоа дејствување ја земаме поемата „Стерна“. Она што можеме со сигурност да тврдиме е дека Конески има едно посебно инуитивно чувство за јазикот, особено за неговата лексика. Наша задача во овој труд е тоа да го покажеме со примери.

Клучни зборови: лексика, народна лексика, стандарден јазик

Основата на македонскиот литературен јазик е народна (Конески 1982: 59). Во извадокот што следи, го имаме теориски поставено од страна на самиот Конески, она што ќе биде заклучокот на нашето излагање. Најпрвин да го приведеме Конески, т.е. „заклучокот“, а потоа ќе го аргументираме на примерот од „Стерна“: „Ние досега на повеќе места имавме можност да се увериме дека во составот на нашиот литературен јазик имаме такви белези што ја затврдуваат неговата широка основа во различните народни дијалекти. Ќе повториме дека тоа е едно необично важно предимство на литературниот јазик. Но ние би паднале во грешка да ги упростуваме работите, ако сметаме дека еден литературен јазик може да се изградува само со докрајно свесно спроведување на еден да го наречеме статистички метод, при кое за секоја форма треба прво да се испита дали е таа најраспространета, па после да се прими во литературниот јазик. Бидејќи тој јазик се

создава пред сè во живиот процес на литературното творештво, едно такво гледање не би излегувало од стварноста. Вистина е дека во периодот на изградбата на еден литературен јазик свесното воздејство на неговиот развоток е од голема важност, но ако и до колку се сообразува со природната управеност на тој процес, а не оди против неа; вистина е меѓутоа и дека ред особености на литературниот јазик се примаат повеќе или помалку спонтано во резултат на она сугестивно и авторитетно дејствување од страна на веќе изјавеното како одреден јазичен облик во творбите на литературата, за кое стануваше збор малце погоре. Само опфаќајќи ја целокупноста на оваа појава, ќе можеме да судиме правилно за процесот на развотокот на нашиот литературен јазик“ (Конески 1982: 65).

Задача на нашиот труд ќе биде не да проговориме за улогата на Конески како теориски кодификатор на македонскиот литературен јазик, туку за неговиот удел во градењето, збогатувањето, оформувањето на македонскиот литературен јазик како поет, како автор; неговото „сугестивно и авторитетно дејствување на јазичното обликување преку литературата“. За пример ја земаме поемата „Стерна“, напишана во година, на основа, на фон на народно предание, што остава белег и на јазичниот избор од страна на авторот. На оваа поема, Конески во пракса го остварува она што погоре во „Граматиката на македонскиот литературен јазик“ го тврди како теорија. Речиси сите зборови кои ги изделуваме за илустрација ги има во Толковниот речник на македонскиот јазик како стандардни (значи без ознака *дијал.*), а сепак од денешна перспектива звучат необично, несекојдневно, можеби архаично или едноставно народно. Тоа ќе биде вториот момент на кој ќе се задржиме во нашето излагање – денешната перцепција, во услови на глобализација и интернационализација (споредете ги само последниве две лексеми со оние од „Стерна“ кои ги посочуваме) за тоа што е литературно и што е стандардно.

Но, да се вратиме на тезата за народната основа на литературниот македонски јазик и улогата на литературното творештво во неговото оформување. На примерот на „Стерна“ најубаво ќе ја видиме онаа јазична интуиција која Конески ја има и како поет и како кодификатор на македонскиот литературен јазик. За уметничката вредност на неговото дело на ова место нема да зборуваме.

За почеток, ќе ги издвоиме оние лексеми, во соодветните стихови, кои денеска звучат „народно“, но не и нелитературно, а кои се плод на едно длабоко познавање на лексиката и

деривацијата на мајчиниот јазик, плод на една поетска интуиција која лексема да се избере, за да се изрази чувството „во дамарите“. Онаму каде што нема посебно да нагласиме, зборот е литературен, без ознака народно, т.е. дијалектно.

Ја затнав Стерната со бубак

Што ги натрунав во дувлото –

Да крепат.

Сонот ми скипна.

Приидува водата

Гргори, грчи и зајачува под земи (водата)

Се токми да излезе

Сура мечка од пештера

Лелејката да запре во лулањето

Елемијата во вртењето

Да ги сопашат обајлата (орачите)

Да ги потурат опинците со плева

Да се притајат (пците)

Да тивнат (старците што ги мачи бесоница и кашлица)

Трудната ноќ

Како ајдут на пусија

Намовнат

Грамада

Потен (за – испотен)

Простум

Дамарите

Стерна

Ќе се оттиши (стерната - за да гргне, да поклопи, да подави, да повлече, да се успокои во ширината)

Одделни лексеми ги разгледуваме како експресивни, а кај одделни лексеми ќе се задржиме на нивната специфична деривација, бидејќи Конески и во деривацијата ја покажува својата богата поетска и јазична интуиција.

Единствената лексема која е означена како дијалектна е лексемата *бубаќ*. За оваа лексема во ТРМЈ (Толковниот речник на македонскиот јазик) се вели дека се јавува само во еднинска форма и се упатува на лексемата *памук*. Во етимологијата на лексемата *бубаќ* нема да навлегуваме, бидејќи не е предмет на интерес на овој труд.

Лексемата *крепи*, *крепат* е една од лексемите која денес поретко се употребува. Во ТРМЈ за неа се приведуваат две значења: основното – потпира, придржува и преносното – поддршка, моќ. Оваа лексема, всушност нејзината придавска форма би можеле да кажеме дека е лексема од „јазикот наш насушен“, со оглед на тоа што ја има во една од основните молитви „Трисвето“, со кое му се обраќаме на Бога, Света Троица: Свети Боже, Свети Крепки, Свети Бесмертни, помилуј нас. Изведенката *крепост* означува тврдина, кале.

За глаголот *скипна*, се мислевме дали да го разгледуваме како деривациски модел или како посебна лексема и се одлучивме за вториот метод. Имено, глаголот *кипи*, е регистриран во ТРМЈ (како несвршен): *Млекото кипи*, но сепак овој глагол најчесто се среќава во неговите префиксирани форми: *искипе*, *прекипе*, *скипи*, *скипне* (и последните две форми се засведочени во ТРМЈ). Глаголот *скипи*, како свршен, во ТРМЈ е објаснет како дојде во состојба на вриење; (прен.) дојде до крајни граници. Денеска, особено со второто, преносно значење го среќаваме глаголот *прекипи*. Затоа, оваа форма *скипне* (и како посебен деривациски модел, различен од исто така свршениот облик *скипи*, ја изделуваме како експресивна и народна. Стихот е *Сонот ми скипна*. Според ТРМЈ, во преносното значење – *Сонот ми исчезна, опадна, изгасна*. Како основно значење за овој глагол, со ознаката *За вода*, е приведено: *спадне, опадне*, се намали протокот. Интересна е спротивноста во значењето на двете деривациски образувања: *скипи* и *скипне*, иако од ист корен.

Во стиховите *Се токми да излезе / како сура мечка од пештера* (водата) го изделуваме глаголот се токми. Неговото значење е се приготвува, се подготвува да направи нешто (ТРМЈ VI: 75). Денеска многу ретка е употребата на овој глагол со наведеново значење. Го среќаваме во префиксирана форма, како свршен: се стокми (во смисла се облече, се подготви убаво). Во разговорниот јазик често го среќаваме обликот (прилогот) токму: Токму ли си? Колку сме, толку сме, токму сме¹ (Г. Тодоровски). Можеби самиот Конески, свесно или несвесно, на Стерната (која ионака е од граматички женски род) ѝ дал облик на жена што се токми, стокмува да излезе, но нејзината природа ја опишал веќе во следниот стих: *како сура мечка во пештера*.

За одбележување е од денешна перспектива и ретката лексема сура. Лексемата сура, ТРМЈ ја одбележува, при тоа регистрирајќи го нејзиното преносно значење: темна, мрачна. Всушност, тоа е основното расположение на целата поема, на она што го навестува и донесува Стерната. Поемата е тоа навестување, подземно гргорење, зајачување на водата што надоаѓа да поплави, за да се успокои во ширината.

Следуваат лексеми кои се среќаваат ретко и кои сепак се поврзани со народниот (руралниот) живот: лелејка, елемеја и обајлата (орачите да ги сопашат обајлата). Последната лексема, поврзана со животот на орачите не е регистрирана во ТРМЈ. Лелејката е лулка, а елемејата – направа од која се мота предено во клопчиеа (ТРМЈ I: 595). Изборот лелејка, за лулка како да го провејува фонот на извикот, крикот леле, како извик, крик, воздишка од надојдувањето на Стерната. Уште еден свесен или несвесен, интуитивен избор на поетот. Избор кој е одлика на поетскиот чин. Во оваа група лексеми ќе ја вброиме и лексемата пусија (заседа) која во ТРМЈ е означена како архаична.

Посебно внимание заслужуваат деривациските модели кои ги применува Конески во „Стерна“. Од денешна перспектива тие се необични, но изворни. Не вела дијалектни, затоа што дијалектна е основата на македонскиот литературен јазик. Но, низ годините што поминуваат, како што ќе одбележиме подолу во текстот, доаѓа до упростување на лексичкиот систем на литературниот јазик во однос на неговата народна основа и негова сè поголема интернационализација и англизација, а тоа упростување се гледа и во изборот на

¹ Со поинакво значење.

деривациски модели. Конески е жив сведок и учесник (и теориски и практично) на процесот на кодификација на македонскиот литературен јазик. Тој бил и член на втората Комисија која до мај 1945 работела на прашањата за македонската азбука и правопис, како и на прашањето за обликот на македонскиот литературен јазик (в. Николовска 2017). Оваа комисија во основа на литературниот јазик го поставува народниот (секако врз основа и на искуството и идеите на претходните генерации македонски национални дејци, како Мисирков на пример), а во однос на речникот на литературниот јазик се предлага да се збогатува со зборови од сите дијалекти и нови зборови да се градат со живи наставки. Во однос на заемањето зборови, поставени се и темелите на грижата и негувањето на јазикот (денес како елементи на науките социолингвистика, јазична политика и планирање) – туѓи зборови да се усвојуваат онолку колку што е потребно. Што би рекол Корубин: да се најде мерата. Она што е средина меѓу јазичниот пуризам и јазичниот конформизам.

Да ги видиме сега зборообразувачките модели кои ги изделивме како изворни, кои го отсликуваат богатството на македонскиот јазик, а денеска се подзаборавени или звучат, необично, да не кажам нестандартно. Како убави, а од денешен аспект необични, барем меѓу помладите говорители ќе ги изделам безпрефиксните образувања (образувањата со нула префикс): *тивне* и *потен* (наспрема *стивне* и *испотен*). Стивнувањето / нестивнувањето Конески го изразува со уште две лексеми, овој пат префиксни образувања: *оттиши* (во смисла ја наруши тишината, гргне: *да биде глуво и спокојно и темно кога ќе рикне / ќе се оттиши, / ќе гргне, да поклопи, да подави, да повлече...*) и *притаи* (и префиксот и самиот глагол се за одбележување, затоа што денес ретко се употребуваат): *Таа ќе почека да згасне последното жарче / под пепелот, / последното свонче во трлата да молкне, / и пците да се притајат, / и старците што ги мачи бесоница и кашлица - / да тивнат*. Ќе одбележиме уште две префиксни образувања *потурат* и *сопаше*: *Таа ќе почека да вечераат орачите, / да ги сопашат објалата, / да ги потурат опинците со плева*. Префиксното образување *сопашат сопаше* е антонимно на *опашат, опаше*: симне нешто што се носи опашано. Го има и во ТРМЈ, без ознака дијалектно. На крај, како целосна деривација, и префиксна и семантичка, ја одбележуваме лексемата *намовнат*: за кожа – што е со подигната мов од студ (ТРМЈ III: 258); *мов* – куси, нежни влакненца по кожата на човекот (...) (ТРМЈ III: 150). На крај, ќе ги одбележиме и лексемите: *трудна (нок), ајдут, грамада, дамари* и секако *стерна*. Во ТРМЈ не се одбележани и *дамари* и *стерна*. Првата како

турцизам, веројатно архаична, а втората е посебна тема за анализа. Не случајно неа ја избрал Конески за наслов на поемата и циклусот песни. Лексемата *стерна* во мотото на песната ја употребува Марко Цепенков. Можеби доаѓа од латинското *цистерна* како контејнер што собира течност, вода. Можеби е народна етимологија на овој латински збор. Дијалектолозите сигурно повеќе знаат дали ја има во дијалектите и во кои. Дали ја има само кај Цепенков, во легендата за Марко Крале (кој ја правел под Маркови кули за да ја затне водата со бубаќ и да го куртулиса Прилепското поле да не стане како Охридското езеро).

Поемата „Стерна“ е посебно естетско јазично и поетско доживување. Вакво богатство на експресивна, изворна лексика и зборообразувачки модели и чувството што превладува, се засилува во вид на градација за на крај да оттиши, замолкне и се успокои во тишината му се својствени само на поет со ретка поетска и јазична дарба, интуиција, кој си го познава јазикот и народот, дише со неговите легенди, плаче на Тешкото, паѓа кога е најсилен, како Болен Дојчин. Богатството на јазикот се учи од уметничката литература. Од неговите поети, раскажувачи, преведувачи, препејувачи. Тие се кокодификаторите, како што вели и самиот Конески. Тие се јазичната ризница. Изворот.

Колку сме ние денес на изворот? Колку пиеме вода од него? Колку се збогатува речникот од народните говори? Што се случува со современиот литературен јазик?

Јазикот не живее надвор од општествените промени. Напротив, тој е нивно огледало, нивни одраз. Времето во кое што живееме е време на глобализација. Следствено, таа се огледува и во современиот јазик (повеќе на оваа тема в. Зборник на трудови од Собирот „Општествените промени и јазикот“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2004). Карактеристика на јазичен план на процесите на глобализација е и огромниот наплив на интернационализми и англизми во стандардните јазици (на оваа тема се осврнуваат Корубин, Ј. 2004: 51 – 59 и Веновска-Антевска 2004: 60-64). Сепак, се случува, незабележливо и нешто друго. Упростување на лексичкиот фонд во него, во однос на народниот јазик, што всушност е и основа на неговото богатење. Како изворната, македонска лексика да се сведува на сè поограничен број лексеми кои упорно се повторуваат, особено во медиумите, кои се најмоќното средство за богатење или осиромашување, па дури и расипување на јазикот. Овој процес на упростување на

лексиката, изолирање од народните говори како извор на богатење на литературниот јазик е посилен особено кај помладите генерации. Затоа, сметам дека образованието како модел и темел за стекнување и на убав, однегуван јазичен израз, треба да ги негува македонските автори, да ги препорачува убавите преводи и да ја рашири рамката на јазичното повторување (ограничен фонд лексика) како модел за тоа што е стандардно. Тоа беше и целта на овој труд: да го истакне она што е народно, од денешна перспектива необично, а сепак стандардно. Тоа е богатството на речникот на јазикот и на поединецот, а тоа е дар од поетот кој умее да го слуша говорот на својот народ и да пие вода од неговите извори.

Литература

Веновска – Антевска, С. 2004: „Глобализацијата и македонскиот јазик“, *Зборник на трудови од Собирот „Општествените промени и јазикот“*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 60 – 64.

Конески, Б. 1982: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.

Корубин, Ј. 2004: „Јазикот и глобализацијата“, *Зборник на трудови од Собирот „Општествените промени и јазикот“*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 51-59.

Николовска, В. 2017: „Б. Конески – кодификатор на македонскиот стандарден јазик“, *Меѓународна научна конференција Климентовото дело*, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, 263 – 272.

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

